

Utskrift 9

Detta nummer av *Utskrift* ägnas helt åt järnålderns rituella platser. Avstampet för boken tas i Käringsjön – en av Sveriges mest kända offerplatser från äldre järnålder. Vad har hänt sedan platsen undersöktes i början av 1940-talet? Vilka nya fyndplatser har kommit fram sedan dess? Och hur har synen på kultens utövning och rituella praktiker förändrats? Detta är bara några av de frågor som en grupp arkeologer och religionshistoriker från Sverige och Danmark samlades för att diskutera hösten 2007. I boken presenteras ett femtontal artiklar som bygger på inlägg från konferensen.

Järnålderns rituella platser är även slutpublikation för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön. Projektet har letts av Anne Carlie som också är redaktör för boken.

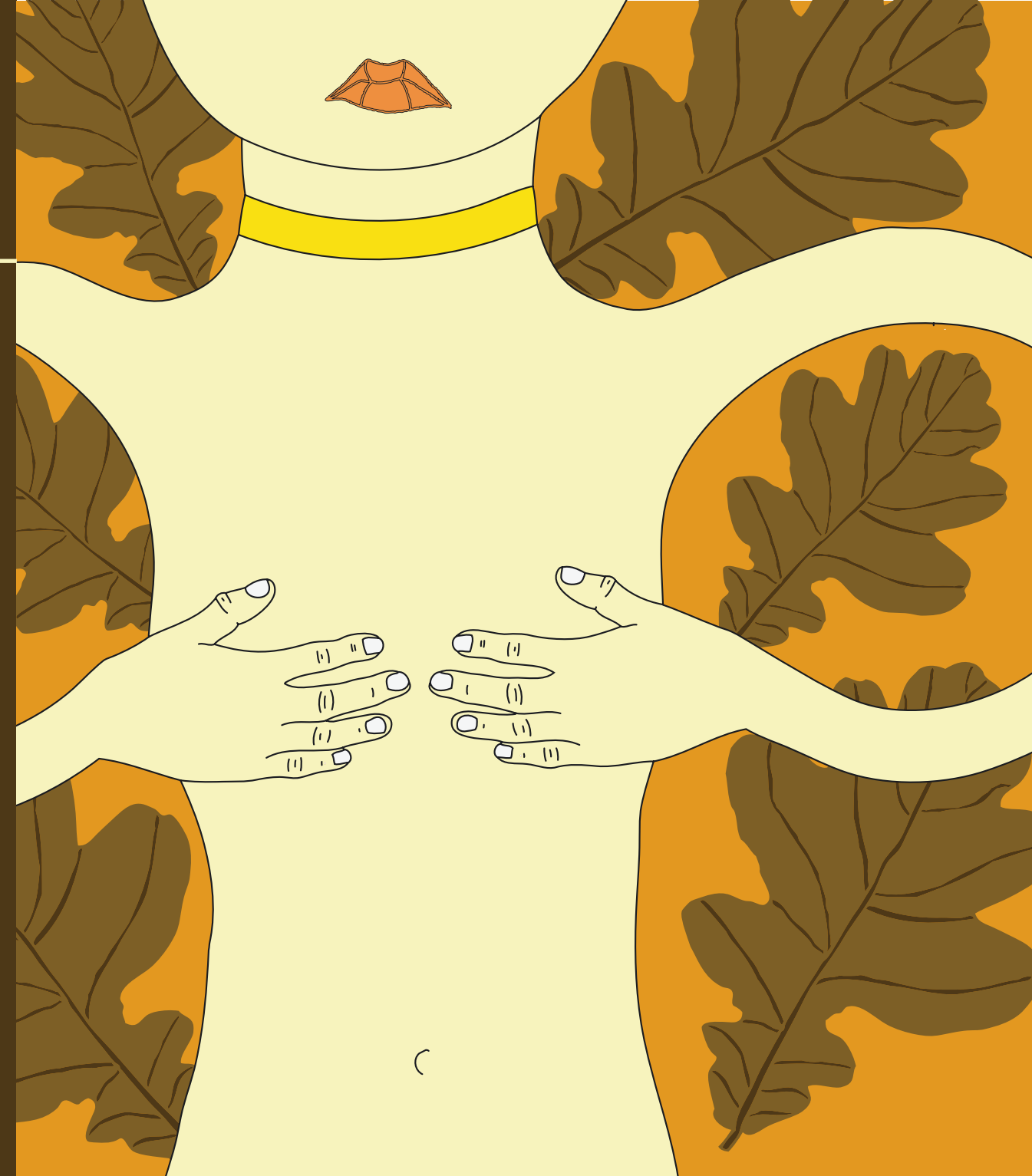
KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290

U
T
S
K
R
I
F
T
9

Stiftelsen Hallands Läns museer Kulturmiljö Halland

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens
i Nissaström den 4–5 oktober 2007

Red. Anne Carlie

Denna bok utgör slutpublicering av projektet *Käringsjön – en studie kring kontinuitet och förändring i den äldre järnålderns offertraditioner och samhälle i södra Halland*.

Ekonomiska bidrag till forskning, konferens och tryckning har tacksamt mottagits från:

Bogislaw Klingspors fond

Crafoordska stiftelsen

Ebbe Kochs stiftelse

Kulturmiljö Halland

Lennart J Hägglunds stiftelse

Länsstyrelsen i Hallands län, Kulturmiljöenheten

Syskonen Willers donationsfond

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 9 i en löpande serie.

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00 *Fax:* 035-19 26 26 *E-post:* kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör: Anne Carlie

Omslag och bilder om inget annat anges: Johanna Carlie

Grafisk formgivning: Thomas Hansson

Bildbearbetning: Staffan Hyll

Svensk lektör: Stefan Larsson

Dansk lektör: Per Ole Rindel

Engelsk språkgranskning: Alan Crozier

Tryck: Grahns Tryckeri, Lund 2009

Lantmäteriets märkning: ©Lantmäteriet: Ärende nr MS2006/02316

© Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN-1102-7290

Innehåll

Anne Carlie

Käringsjön – en av järnålderns rituella platser: inledande kommentarer kring boken och projektet	7
---	---

DEL 1

FORSKNINGSLÄGE OCH PERSPEKTIV	15
-------------------------------	----

Anne Carlie

Järnålderns offerplatser i retrospektiv: ett arkeologiskt perspektiv	17
--	----

Åsa Berggren

Offerbegreppet i arkeologin – tolkningar och perspektiv	33
---	----

Maths Bertell

Lin och vit kvarts. Jämförelse som redskap och analogins förföriska lockelse	51
---	----

DEL 2

RITUELLA PRAKTIKER – TRADITION, VARIATION OCH FÖRÄNDRING	65
--	----

Aase Gylldion

Tradition kontra impuls. Kollektiv offerskik i äldre jernalder på Sydvestfyn	67
---	----

Lena Nilsson

Häst och hund i fruktbarhetskult och blot	81
---	----

Karin Lindeblad & Maria Petersson

Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland	101
---	-----

Ole Stilborg

Vid vatten, sten och jord: studier av keramikoffer vid Käringsjön och andra lokaliteter i Halland och Östergötland	139
---	-----

DEL 3	
LANDSKAP OCH KOMMUNIKATIONER	181
<i>Leif Björkman</i>	
Vegetationsutveckling och markanvändning vid Käringsjön i Halland från neolitikum till tidig medeltid	183
<i>Lennart Carlie</i>	
Vägval under äldre järnålder	209
 DEL 4	
KULTPLATSEN SOM SOCIAL ARENA OCH MÖTESPLATS	223
<i>Anne Carlie</i>	
Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning	225
<i>Britt-Mari Näsström</i>	
Vem var Nerthus? Spåren efter en gudinna	265
<i>Andreas Nordberg</i>	
Tid, tideräkning och talsymbolik i Adam av Bremens skildring av kulten i Uppsala	281
<i>Olof Sundqvist</i>	
Urordiska <i>erilaR</i> – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien	299
<i>Charlotte Fabeck</i>	
Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer	317

Olof Sundqvist

Urnordiska *erilaR* – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien

* * *

Abstract: Proto-Nordic erilaR – An early cult leader in southern and western Scandinavia.

The Proto-Nordic term *erilaR* is attested in at least nine runic inscriptions dating from the Migration Period. These inscriptions are carved with the Primitive Futhark and appear in different contexts, such as runic stones, gold bracteates, a fibula, a bone amulet and a deposited spear-shaft. The word *erilaR* has been interpreted as ‘priest, magician, wizard’, ‘rune-master’, ‘nobleman (earl)’ or ‘Aeruli, Heruli’. Even if it has been noted that the concept *erilaR* appears in cultic contexts, few have focused more specifically on this office from the perspective of history of religions. In this article it is argued that *erilaR* was an important cultic office in southern and western Scandinavia during the Migration Period. These cult leaders played a certain role in the Odin cult. Certain formulae, by-names and the functions in which they appear support this notion.

English revised by Alan Crozier.

* * *

Inledning

En mycket svår uppgift för den religionshistoriska forskningen är rekonstruktionen av den förkristna religion som fanns i Skandinavien under senromersk järnålder och folkvandringstid (200–500 e.Kr.). Vi saknar nämligen nästan helt

inhemska skriftliga källor för den perioden. I huvudsak måste vi förlita oss på arkeologiska fynd, ikonografiska källor och ortnamn. Vissa uppgifter i klassiska källor från kontinenten kan stundtals informera om förhållanden i Skandinavien. Men dessa texter är osäkra eftersom de ofta genomsyras av etnografiska klichéer, stereotyper och etnocentriska tolkningar (*interpretatio romana*) och måste således betraktas som indirekta källor. Det finns dock en typ av texter som skapats av skandinaverna själva och som ger en direkt bild av den forntida föreställningsvärlden och kulturen, nämligen de urnordiska runinskrifterna (ca 200–800 e.Kr.). Här möter vi enskilda ord och uttryck som på ett fragmentariskt vis vittnar om olika religiösa föreställningar, riter och funktioner. Till exempel har de i inskrifterna återkommande kraft- och formelorden *alu*, *laukaR* och *laþu* debatterats i detta sammanhang. Ett annat intressant ord är urnordiska *erilaR*. Det förekommer i flera runinskrifter som daterats till folkvandringstid (400–550 e.Kr.). Det finns nio säkra och ett antal möjliga urnordiska runinskrifter där ordet uppträder. De flesta finns i södra och västra Skandinavien (se fig. 1). Inskrifterna uppträder i olika kontexter, till exempel på runstenar, guldbrakeatrar, på en fibula, en benamulett och ett spjutskaft (se t.ex. Krause 1966; Düwel 1992: 58ff).

Betydelsen av *erilaR* har diskuterats och man har givit olika tolkningsförslag, till exempel 'präst', 'runmästare' och 'förfärdig person eller ett högt ämbete' (se översikt hos Düwel 1992:60ff). Eftersom *erilaR* uppträder med andra personnamn har man antagit att det handlar om en titel eller funktionsbenämning (t.ex. Düwel 1992:62; Hultgård 1998:718). Efterhand sekulariserades denna ursprungligt religiösa funktion, vilket vi kan se i det vikingatida och medeltida jarlämbetet.¹ Nyligen har man argumenterat för att *erilaR* var benämningen på ledare som tillhörde ett slags hemliga sällskap. Dessa grupper var militanta och försörjde sig genom plundring. De ledande inom dessa hierarkiska grupper var relaterade till varandra genom initiationsritualer och kännedom om runor (Fischer 2005:130ff). Man har också föreslagit att *erilaR* var en benämning på en militär-religiös funktionär, som "eldade upp" krigarna mentalt inför strider med rituell sång (jfr lat. *barditus*) (Herschend 2005:95ff).

Det finns således åtskilliga åsikter om *erilaR*-begreppets betydelse och bakgrund. Många forskare har ändå enats om att termen syftar på ett slags högre ämbete, som omfattade religiösa och/eller magiska funktioner, samt kunskap

1 En del har dock velat knyta ordet till folknamnet *eruli*, en grupp som fanns på kontinenten cirka 200–500-talet e.Kr., och som omnämns av romare och greker (*heruli*, ἑρῦλοι; jfr urgerm. **erulaz*) (jfr Elgqvist 1952:118–122; Hellquist 1957 [1922]:418f; Mees 2003). En annan vanlig uppfattning är att *erilaR* senare kom att utvecklas till det fornvästnordiska ordet *jarl* (jfr fornengelska *eorl*) (se t.ex. Hellquist 1957 [1922]:418f; Klingenberg 1973:144f; kritiskt betraktat av t.ex. Andersen 1948; Mees 2003:43f).

Fig. 1. Distribution av säkra inskrifter där termen *erilaR* förekommer. Efter Düwel 1992. Karta: Staffan Hyll.

om runorna (se t.ex. Flowers 1986:206f, 331; Düwel 1992; kritiskt betraktat av Mees 2003:55). Trots att man har noterat att *erilaR* förekommer i religiösa kontexter, har få försökt att studera begreppet i ett vidare religionshistoriskt sammanhang (se dock Hultgård 1984, 1998). I föreliggande artikel kommer jag att ta fasta på den kultiska aspekten hos *erilaR*. Jag kommer att argumentera för att *erilaR* spelade en viktig roll i Odenskulden. De binamn, formler och funktioner som *erilaR* stundtals uppträder med och i har nämligen ett samband med asaguden. Det bör redan här påpekas att de fragmentariska upplysningar som de urnordiska runinskrifterna kan ge endast tillåter hypotetiska resonemang. De slutsatser som presenteras nedan ska således endast betraktas som möjliga tolkningar.

Den kultiska formeln ek erilaR ... haitē

Det finns vissa mönster i *erilaR*-inskrifterna. Före *erilaR* står ofta ett emfatiskt *ek* 'jag'. Därefter kommer verbet **haitan* (jfr gotiska *haitan*) 'heta' och ett personnamn. Ibland sägs det också vad denne *erilaR* gör eller vilken funktion han har. Jag återger här Wolfgang Krauses läsningar (då han ger dem), transkriberingar och översättningar. Det bör dock påpekas att Krause i sina tolkningar generellt utgår från att *erilaR* är en runmästare och magiker:

Kragehul (DR 196): ekērilārasugisalasμūhahaitēgagagaginugahe /// lija /// hagalawijubig /// ek erilaR A(n)sugīslas mūha (oder Mūha) haitē. gā gā gā (= gibu auja oder gebu ansuR), ginu-gā. he[lma-tā]lija (oder: -[tā] lija[tō]) hagla wī(g)ju (oder: wī(h)ju) bi g[aiRa] /// "Ich Eril (= Runenmagiker) heiße Ásgísls Gefolgsmann (oder: Sohn Muha). Ich gebe Glück (oder: Gabe-Ase) (dreimal), magisch-wirkendes (Zeichen) gā. — Helmvernichtenden (?) Hagel (= Verderben) weihe ich an den Speer." (Krause 1966:65–67).

Lindholmen (DR 261): (A) ek erilar sā wīlagar ha(i)teka : (B) aaaaaaa RRR nnn x b m u ttt : alu : "Ich, der Eril (= Runenmagiker) hier heiße 'Listig'. aaaaaaa RRR nnn x b m u ttt : alu [= Zauber]." (Krause 1966:69–72).

Järsberg (Vr 1): ubarhite : hārabanaR hait ekērilar runorw aritu Ūbar (?) h(a)itē, Hrabnar hait(ē); ek erilar rūnōR wrītu. "Der Tückische (oder ... ub) heiße ich, Hrabn heiße ich; ich Eril (= der Runenmeister) ritze die Runen". (Krause 1966:156–158).

En liknande formel (*ek* + **haitan* + namn + bedrift/funktion) finns även i inskrifterna på två identiska C-brakteater från Køge (Seeland II), som dock saknar benämningen *erilaR*: **hariuhahaitika : farauisa : gibuauija : ttt** (?) Wolfgang Krause (1966:262f) har översatt denna sekvens till ”*Hariuha heiße ich, der Gefährliches Wissende. Ich gebe Heil*”. Ett emfatiskt *ek* ’jag’, en funktionsbenämning, samt en beskrivning av subjektet tycks även uppträda i den urnordiska inskriften från Nordhuglo, Norge: **ekgudijaungandirih ///** ”*Ich, der Priester, der gegen Zauber gefeit ist (oder: der ohne bösen Zauber auftritt) in Huglo.*” (Krause 1966:146f). I denna inskrift saknas dock verbet **haitan*. Funktionsbeteckningen *erilaR* har här dessutom ersatts av kultledarbenämningen *gudija* (jfr fornvästnordiska *goði* ’kultledare, rituell specialist, hövding’). Självpresentationen och det formella språket talar dock för att denna inskrift har ett samband med *erilaR*-inskrifterna.

Presentationerna med uttrycket *haiteka* som finns i de urnordiska runinskrifterna har ett intressant samband med guden Odens myter och kult (se t.ex. Hultgård 1984, 1998, 2007). De erinrar nämligen starkt om formuleringar i den vikingatida eddadikten *Grímnismál* 46–50, där Oden presenterar sig själv med uttrycket fvn. *hétom ec*: ”*Hétomc Grímr, hétomc Gangleri*” Jag kallar mig Grim, jag kallar mig Ganglere”. Denna presentation avslutas i strof 54 där Oden också kontrasterar det namn han bär för tillfället med de tidigare namn han har haft:

<i>Nu heter jag Oden,</i>	<i>Óðinn ec nú heiti,</i>
<i>Ygg hette jag förr,</i>	<i>Yggr ec áðan hét</i>
<i>Tund hette jag tidigare.</i>	<i>hétomc Pundr fyrir þat.</i>

Dessa formeluttryck med emfatiskt ”jag” är troligen reminiscenser av ett slags kultiska gudomliga självpredikationer eller böner. De reciterades troligen av kultledaren i rituella sammanhang, till exempel vid offerfester eller åkallan. Det är fullt möjligt att kultledaren då betraktades som en ställföreträdare eller representant för gudomen.

Binamn och gudaepitet

De binamn som *erilaR* bär har stundtals ett språkligt samband med Odens väsen, hans attribut eller de benämningar han uppträder med (*heiti*) i den fornvästnordiska litteraturen. Detta samband har flera forskare iakttagit tidigare (t.ex. Marstrander 1952:197f, 243f; Krause 1966:264; Müller 1975:163ff; Hultgård

1984:68f; 1998:723; kritiskt betraktat av Wulf 1994). På Järsbergstenen, till exempel, finns sekvensen **harabanār**. Både Krause (1966:157f) och Düwel (2001 [1968]:36) tolkar det som ett binamn till *erilaR*. De anser att namnet är baserat på ett urnordiskt *hrabnaR* (jfr fornvästnordiska *hrafn*) 'korp'. Odens nära relation till korparna är ett välkänt fenomen i den fornvästnordiska litteraturen. Ibland bär han också binamn som anspelar på dem (se t.ex. Falk 1924:18; de Vries 1970 [1956–57]:§372; kritiskt betraktat av Wulf 1994:32). I den gamla skaldedikten *Haustlöng* 4 (ca 900) kallas han *Hrafnáss* 'korp-guden' (jfr *Hrafnaguð* 'korparnas gud' i *Gylfaginning* 38), och i *Húsdrapa* 10 (ca 990) benämns han *Hrafnfreistuðr*. Det senare namnet syftar troligen på Oden då han sätter korparna Hugin och Munin på prov genom att sända ut dem i världen för att skaffa upplysningar (jfr fornvästnordiska *freista* 'sätta på prov, se vad någon duger till'). I en *lausavísa* (8) diktad av Hallfred vandrädaskald i slutet av 900-talet så kallas Oden också *hrafnblóts goði* 'korpblotens gode' (se Falk 1924:18; Finnur Jónsson 1931 [1913–1916]:277). Fred Wulf (1994:32) menar dock att det är vanskligt att tolka *hrabnaR* på Järsbergstenen som ett Odens-*heiti*. Det är ett långt tidsgap mellan den tidpunkt då runstenen ristades och då Thjodolf av Hvin diktade *Haustlöng*. Han menar också att vi inte kan veta om Oden hade korpen som attribut redan på 500-talet. Angående det senare påståendet förbiser dock Wulf helt det ikonografiska materialet. Vi har till exempel en hjälmplatta från Vendel daterad till 500-talet, som avbildar en ryttare med två fåglar (fig 2). De flesta uttolkare anser att det handlar om Oden och hans korpar (se t.ex. Ström 1985 [1961]:159; Steinsland 2005:178; kritiskt betraktat av Beck 1964). Även bilder på guldrakteattrar från folkvandringstid har satts samman med Oden och hans fåglar. Till exempel C-brakteaten från Fyn (I) har en sådan avbildning. Där finns också en inskrift som nämner en **houar**. Flera forskare tolkar det som ett namn *HōuaR* med betydelsen 'den höge', det vill säga syftande på Oden (jfr fornvästnordiska *Hávi*, *Háarr* 'den höge') (t.ex. Düwel 2001 [1968]:54; McKinnel, Simek & Düwel 2004:76). Enligt min mening kan vi således inte utesluta att den *erilaR* som uppträder i inskriften på Järsbergstenen faktiskt anspelar på Oden då han kallar sig *hrabnaR*.

Det är dock osäkert om alla binamn som *erilaR* uppträder med verkliga syftar på Oden. I Lindholmens inskrift finns en sekvens **sawilagar** som också har relaterats till Oden och hans *heiti*-namn (se t.ex. Hultgård 1984:68). Man har hävdats att det kan röra sig om ett mans(bi)namn *SawilagaR* [el. *sa wīlagaR*]. Krause (1966:70f) har föreslagit att namnet har betydelsen 'der Listige' och flera forskare har accepterat den tolkningen (t.ex. Düwel 2001 [1968]:29; McKinnel, Simek & Düwel 2004:61). Han menar också att *wīlagaR* kan föras samman

med ett Odensheiti *Víli* 'Überlister', som finns i den norröna litteraturen. Det påminner också om namnet på Odens bror, *Vili* (se *Gylfaginning* 6; *Sonattorrek* 23). Lennart Elmevik (1999b) har dock av välgrundade skäl invänt mot Krauses förslag och gett en ny tolkning 'den som är en duktig (förfaren, rutinerad) sjöfarare' (jfr Marstrander 1952:105ff.). Visserligen kan även Elmeviks tolkning associeras med de Odensnamn som finns i den fornvästnordiska litteraturen, till exempel *Gangráðr* och *Vegtamr* (se nedan). Exemplet visar dock hur svårt det kan vara att finna en entydig betydelseförklaring för de enskilda urnordiska namnen.

Fig. 2. Oden med sina två korpar? Hjälmplatta från Vendel 1, Uppland. ATA.

Det finns dock exempel på namn i de urnordiska runinskrifterna som på ett mer övertygande sätt kan föras samman med asaguden. Dessa namn uppträder i runinskrifter på brakteatar som också har en ikonografi som kan underlätta tolkningen. På Nebenstedt (1)-brakteaten finns sekvensen **gliaugir** som kan transkriberas och översättas *GlāugiR*, 'den glansögde' (Düwel 1997: 6; 2001 [1968]:47). Det namnet påminner om ett par Odensnamn (*heiti*), *Báleygr* och *Bileygr* 'den med flammande öga', som omnämns i den vikingatida eddadikten *Grímnismál* str. 47 i samband med Odens självpresentation (Falk 1924:4; jfr Wulf 1994:33). Bilden på denna så kallade B-brakteat tycks hänga samman med namnet. Vi ser där en mansfigur med ett överdimensionerat öga, som mycket väl kan knytas till den enögde asen, Oden (se fig. 3) (se t.ex. Düwel 2001 [1968]:47). Den ikonografiska kontexten till inskriften där namnet förekommer gör således kopplingen till Oden mer övertygande. Liknande förhållande föreligger även i anslutning till inskriften på de två identiska C-brakteaterna från Køge (Seeland II) (se ovan). Där tycks också namn och bildinnehåll hänga samman. Namnet *Hariūha* 'Heer-Hohe' som uppträder där har tolkats som ett *heiti*-namn för Oden (Düwel 2001 [1968]:49; McKinnel, Simek & Düwel 2004:78). Det är besläktat med fvn. *Herföðr* och *Herjaföðr*, som båda betecknar Oden som krigsgud (se t. ex. *Völuspá* 29; se även Falk 1924:17). Det finns också ett intressant *heiti*-namn för krigsguden i *Grímnismál* 47 (just i självpresentationen), nämligen *Herteitr* (jfr *Hertýr* i *Vellekla* 3). Även namnet *Farawīsa* som finns i samma inskrift (Køge (Seeland II)), kan vara ett Odens-heiti, om man läser det med ett kort *a* i stamvokalen, 'der Fahrenkundige' (Düwel 2001 [1968]:49). Det kan jämföras med Odens-namnen *Gangráðr* och *Vegtamr* (Falk 1924:11, 33). Även om man läser *Farawīsa* med ett långt *ā*, så kan det handla om ett Odens-heiti, 'der Gefährliches

Fig. 3. Brakteat från Nebenstedt (1). I inskriften kallar subjektet (Oden?) sig för "den glansögde". Efter Düwel 2001.

Fig. 4. Är det Oden själv vi ser på bilden och som i inskriften presenterar sina binamn? Køge (Seeland II), Danmark. Efter Düwel 2001.

Wissende' (Düwel 2001 [1968]:49). Bilderna på brakteaterna från Køge har tolkats som den mytiska scen där Oden botar Balders häst, känd från den andra galdern från Merseburg (se nedan och fig. 4) (Hauck 1985–86, Kat. Nr. 98). Den som talar i jag-form i inskriften och kallar sig *Hariūha* och *Farawīsa* kan således vara den antropomorfa figuren på bilden, det vill säga Oden.

Runristaren, invigaren och spjutoffraren

I de urnordiska inskrifterna bär kultledaren *erilaR* och det talande subjektet inte bara namn som tycks påminna om Odens binamn, utan han uppträder även i samma funktioner som Oden. I flera inskrifter skriver (ristar, målar) *erilaR* runor, det vill säga en funktion som även asaguden hade:

Järsberg (Vr 1): ... ek erilaR rünōR wrītu " ... Ich Eril ritze die Runen".

Väsby och Äskatorp: uuigareēerilarf×hiduuuilald WīgaR (oder Wi(n)gaR?), e(k) erilaR fāhidō (?) wīlald. "Wi(n)g, ich Eril (der Runenmeister), schrieb (oder: beschriftete) das Kunstwerk". (Krause 1966: 263f).

By-inskriften: (A) : ēkīrilarhrōrarhrōrerortepatarinautalafudr (B) rmpī ek irilaR. – HrōraR HrōreR ortē þat aRina üt Alaifu (?) "Ich Iril (= der Runenmeister). – HrōR HrōR's Sohn, bearbeitete diese Steinplatte für Olof ...". (Krause 1966: 159ff).

Även de aktörer som stundtals uppträder med ett emfatiskt 'jag' och/eller självpredikationer i guldbrakteatsinskrifterna tycks vara verksam med runor:

Sievern-A: rwrilu r[ūnōR] wrītu "R[unen] schreibe ich". (Düwel 2001 [1968]: 47).

Femø/Sønderby: ekfakarƿ ek FākaR f[āhi] "Ich Fak [Oden?] schreibe". (Düwel 2001 [1968]:50; jfr Krause 1966:268f; McKinnel, Simek & Düwel 2004: 83).

Åsum: eĥeikakarƿahi ehē. – ek FākaR fāhi "Dem Pferde (oder Pferd (Vokativ)). Ich Fak [Oden?] schreibe" (Düwel 2001 [1968]:50; jfr Krause 1966:268; Moltke 1985:110, 112, 114; McKinnel, Simek & Düwel 2004: 82f).

Nebenstedt (1): gliaugiru iurnel GlāugiR wīu r[ū]n[ō]R l[aukaR] "Ich, der Glanzäugige [Oden?], weihe die R[u]n[e]n. L[auch]" (Düwel 2001 [1968]:47; jfr Krause 1966:269f).

Man har föreslagit att det talande subjektet (runristaren, invigaren) och gestalten som är avbildad på dessa brakteatrar på olika sätt representerar Oden (jfr Køge (Seeland II) och Nebenstedt ovan) (se Düwel 2001 [1968]). Enligt de fornvästnordiska myttraditionerna har Oden en alldeles speciell förbindelse med runkonsten (se t.ex. *Hávamál* 138–141; se även de Vries 1970 [1956–57]:§392; Dillmann 1995, 1996). I till exempel *Hávamál* 80 talas det om de mäktiga gudarna (*ginregin*) som gjorde runorna, de som från gudarna kom (*reginkunnum*).² Den store thulen (*fimbulþulr*), det vill säga Oden, färgade (*fáði*) dem (Dillmann 1995:16). Senare i stroforna 138–145 berättas det om Odens självoffer eller initiation i trädet (Yggdrasil?). I pappershandskrifterna kallas denna mytepisod *Rúnatalspáttir Óðins* eller *Rúnaþáttir Óðins*. Den inleds på följande sätt:

<i>Jag vet att jag hängde i vindomsusat träd</i>	<i>Veit ec, at ec hecc</i>
	<i>vindgameiði á</i>
<i>i nio nätters tid,</i>	<i>nætr allar nío,</i>
<i>sårad med uddstav, åt Oden given,</i>	<i>geiri undaðr oc gefinn Óðni</i>
<i>självi åt mig själv, ...</i>	<i>siálfr siálfom mér, ...</i>

I dikten nämns det sedan att Oden var plågad av svält och törst i trädet.³ Under de nio nätterna spanade han nedåt och tog upp runorna medan han ropade. När han

² Se även runinskrifterna från Noleby och Sparlösa Vg 119; Dillmann 1995:24.

³ Om tolkningsproblemen av strofen 139, se t.ex. Grønvik 1999:45ff.

sedan föll ur trädet fick han nio maktkväden och en dyrbar dryck. Han började frodas och fatta allt, växa och trivas väl. Berättaren ställer sedan i strof 144 en rad frågor om runorna till en annan person som han kallar ”du” (*þú*) Det är dock oklart vem som är berättare i strofen 144 och i strof 142 (se Gering 1927:152). Dessa frågor måste hursomhelst relateras till Odens nyvunna kunskaper:

<i>Vet du hur ristas må?</i>	<i>Veiztu, hvé rísta scal,</i>
<i>Vet du hur runor tyda?</i>	<i>veiztu, hvé ráða scal?</i>
<i>Vet du hur runor målas,</i>	<i>veiztu, hvé fá scal,</i>
<i>vet du hur de rönas må?</i>	<i>veiztu, hvé freista scal?</i>

Berättaren ställer även frågor om offerhanteringen, som troligen också ska relateras till den visdom som Oden fått genom ritualen i trädet:

<i>Vet du hur man bedja skall?</i>	<i>veiztu, hvé biðia scal,</i>
<i>Vet du hur blota må?</i>	<i>veiztu, hvé blóta scal?</i>
<i>Vet du hur man utgiver,</i>	<i>veiztu, hvé senda scal,</i>
<i>vet du hur man offer/slakta skall?</i>	<i>veiztu, hvé sóa scal?</i>

I den ritual som nämns i strof 138 spelar spjutet en viktig roll just vid själva invigningen av offermaterien. Oden viger (eg. ger) offermaterien (d.v.s. sig själv) till sig själv. Även i andra eddadikter tycks spjutritualer som omfattar invigningar vara intimt förknippade med Oden (se t.ex. Düwel 2001 [1968]:28). Enligt *Völuspá* 24 kastade Oden sitt spjut över fiendens flock vid den första folkstriden i världen (se även *Hlöðskviða* 27–28). Troligen viger Oden då flocken till sig själv med sitt eget spjut *Gungnir* ’den som gungar’ (Simek 1995 [1984]:155f, 304f). I *Ynglingasaga* 9 påpekas det att då Oden låg inför döden ”lät han märka sig med en spjutudd och tillägnade sig alla de män som dött i strid” (Ísl. Fornr. 26, 22). Eddadikten *Sigdrífomál* 17–19 nämner att på Gungnirs udd fanns runor ristade som blivit avskavda och mängda med heligt mjöd. Man anar ett rituellt handlande bakom dessa ord, där mjöd och runor använts vid invigning av spjut som tillägnats Oden. Även i fornaldarsagorna förekommer spjutritualer, hängningar och offerformler i anslutning till asaguden. I till exempel *Gautreks saga* låter Starkad hänga kung Vikar i en kalvtarm, samtidigt som han sticker kungen med ett spjut (vassrör) och uttalar formeln: *Nú gef ek þik Óðni* ”Nu ger (offrar, viger) jag dig till Oden” (Guðni Jónsson red.1950:31).

I de vikingatida myttraditionerna tycks således Oden representera både run- och offerkunskap. Det verkar som om han använder sitt spjut *Gungnir* för att

inviga offermaterien till sig själv. Spjutet i sig tycks vara vigt till Oden genom att runor ristats och mjöd östs på det. Även detta rituella handlande leder tankarna till *erilaR*-inskrifterna. I Kragehulinskriften viger förmodligen *erilaR* det runristade spjutet: ”Jag *erilaR* ... jag viger (helgar) ... [spjutet?]” (så t.ex. Jacobsen & Moltke 1942:235; Marstrander 1952:30; Krause 1966:67; Moltke 1985:104; Hultgård 1998; McKinnel, Simek & Düwel 2004:42f). Den magisk-religiösa aspekten hos *erilaR* kommer där kanske även fram på ett annat sätt. Krause tolkar sekvensen bindrunor **ga ga ga** på spjutet som begreppsrunor **g**, *gibu* ’jag ger’ och **a**, *auja* ’lycka’, det vill säga ”jag ger lycka, jag ger lycka, jag ger lycka” (Krause 1966:66f).⁴ Just uttrycket *gibu auja* ”jag ger lycka” finns även belagt i brakteatinskriften från Køge (Seeland II). Krause har också gett en alternativ tolkning, nämligen *gebu ansuR*, ”gåva till asarna” (”Gabe an den Asen”) (se Krause 1966:66f; kritiskt hos Moltke 1985:104). I båda fallen skulle det handla om ett kultiskt uttryck som kan ha tillämpats vid offerritualer. Kultledaren *erilaR* viger eller helgar spjutet till gudomen, antingen för att skapa lycka och harmoni med offret, eller som ett tackoffer till spjutguden Oden (eller asagudarna) efter en framgångsrik strid (Hultgård 1984:69). Spjutet på vilket även runorna var ristade hittades placerat med spjutspetsen nedåt i en mosse. I samma mosse hittades även andra fynd som man tolkat som offerobjekt (Ilkjær 2000:278f; om spjutritualen, se Nordberg 2003: 275ff). Det finns tydliga tecken på att offer eller rituellt deponering i mossar och sjöar var vanliga i södra Skandinavien under mellersta järnåldern, till exempel i Thorsbjerg, Vimose, Nydam, Illerup i Danmark, men också i Skedemosse på Öland (Ilkjær 1990; Fabeck 1991; 1994; Hagberg 1967–77). Kragehulspjutet och dess inskrift indikerar således en invigning av offermateria som utfördes av kultledaren *erilaR*, troligen i samband med en stor offerfest. Det finns flera fynd av runristade spjut från samma tidsperiod, till exempel från Illerup och Vimose (ca 200 e.Kr.). Runor på spjut eller spjutblad förekommer även på Øvre Stabu, Norge (150–200 e.Kr.); Dahmsdorf, Tyskland (ca 250 e.Kr.); Kowel, Ukraina (200-talet e.Kr.) (se McKinnel, Simek & Düwel 2004:41ff). På spjutspetsen från Mos vid Stenkyrka på Gotland (G 269), daterad till 200-talet, hade man ristat runorna **gaois** (eller **sioag**) (Jansson 1987 [1962]:10f). Krauses (1966:80f) omdiskuterade förslag att ordet *gaois* är ett *nomen agentis* av verbet **gaujan* (jfr fornvästnordiska *geyya* ’skälla’) med betydelsen ’Skällaren’ har nyligen fått stöd. Enligt Thorgunn Snædal (2002:29ff) handlar det om ett spjutnamn ’Skällaren’, som syftar på spjutets egenskap att i eller före strid ge ifrån sig ett olycksbådande ljud för fienden. Kanske var spjutet med det suggestiva namnet dedikerat till krigs- och spjutguden Oden. Det kan även gälla andra runristade spjutfynd.

4 Om problemen med bindrunor, se t.ex. Düwel 1976.

Formelord och upprepade runor

I det fornvästnordiska källmaterialet kommer det fram att Oden har en speciell relation till kraftord, trolldom och magiska ramsor (se nedan). Det är möjligt att även *erilaR* omfattade dessa kunskaper. I runinskriften från Lindholmen finns en sekvens av kryptiska svårtolkade runor följt av ordet *alu*. Detta formelord, som förekommer ungefär 25 gånger i urnordiska inskrifter, har en oklar bakgrund, betydelse och etymologi. En del forskare har velat föra samman ordet med gotiska *alhs* 'tempel' (jfr fornsaxiska *alah*; fornengelska *ealh*, *alh*) och föreslagit betydelsen 'värn, skydd, tabu' (t.ex. Bugge 1892; för en översikt, se Elmevik 1999a). Ordet skulle ha haft en apotropeisk funktion att skydda mot ondska. En annan tolkning går ut på att *alu* utvecklades till ordet *öl* (fornvästnordiska *öl*) (Bæksted 1945:88). Ceremoniellt drickande av öl var betydelsefullt i den fornskandinaviska religionen. Ölet i sig betraktades som heligt och relaterades till övernaturlig kraft och styrka (Høst Heyerdahl 1980). I *Sigrdrífomál* (7, 19) talas det om *ölrunar* 'ölrunor'. Det var just den typen av runor som ristades på Gungnirs spjutspets och bemängdes med mjöd (se ovan). Ölet användes således för att helga runor. I ett tredje förslag har man fört samman *alu* med ett hettitiskt ord *alwanzatar* 'trolldom, förtrollning' (jfr grek. 'αλύειν 'to be beside oneself') (Polomé 1954:40ff, 1996). Ordet skulle således ha med magi och trolldom att göra. Lennart Elmevik (1999a) har avvisat alla dessa tolkningar. Han föreslår att *alu* kan vara ett verb, **alan*, i första person singularis, med betydelsen '(jag) ger kraft' eller '(jag) ger skydd'. Även den tolkningen kan liksom övriga förslag passa in i en rituell kontext.

De flesta uttolkarna är ändå överens om att *alu* skall betraktas som en magiskt-religiöst kraftord i de urnordiska inskrifterna (så t.ex. Düwel 2001 [1968]: 13f; McKinnel, Simek & Düwel 2004:90ff). På föremålet från Lindholmen (Braden) finns förutom detta ord en mängd vokal- och konsonantupprepningar, **aaaaaaaaa rrr nnn + b m u ttt**. En del har tolkat denna sekvens som obegriplig bokstavs- eller talmagi. Om man ställer samman de enskilda runorna med deras runnamn kan man få ut en fullt begriplig mening. Dessa så kallade begreppsrunor refererar då möjligtvis till en gammal galder (fornvästnordiska *galdr* 'trolldomssång'; jfr fornvästnordiska *gala*). En version av den tycks finnas bevarad på modern isländska och kallas *Kvennagaldur*:

<i>Jag ristar åtta æsiR,</i>	<i>Risti eg þér ása átta</i>
<i>nio nauðir</i>	<i>nauðir níu</i>
<i>och tretton þursar.</i>	<i>þussa þrettán.</i>

Den som uttalade formeln ristade således med runor ”åtta gudar, nio vedermödor och tretton jättar” (Moltke 1985:131f). I runinskriften från Lindholmen uppträder just åtta stycken a-runor, som kanske var och en representerade ordet *ás* ’gud’. De upprepade n-runorna refererar troligen till *nauðir*. Denna koppling mellan inskriften och galdern är huvudargumentet till att föremålet från Lindholmen blivit betraktat som en amulett.

Om man tolkar Lindholmens inskrift på ovan föreslagna sätt är det således möjligt att en *erilaR* kan ha tillämpat formelord och galdrar. Den typen av trolldom behärskade även guden Oden enligt de fornvästnordiska myttraditionerna (de Vries 1970 [1956–57]:§§391, 397). I eddadikten *Baldrs draumar* 3, till exempel, kallas Oden ”galdrarnas fader” (*galdrs föður*). I *Hávamál* 140–141 påpekas det att asaguden genom sitt självoffer/självinvingning i trädet fick nio maktkväden och drycken *Óðreri* från jätten Böltorn. Av dessa kraftmedel började han ”frodas och fatta allt, växa och trivas”. I stroferna 146–164 (*Ljóðatal*) tar berättaren (Oden) upp alla *ljóð* ’sånger, trollformler, åkallan’ och *galdrar* som han därmed lärt känna. Även Snorre Sturlasson betonar i *Ynglingasaga* 7 att Oden var vis och klok: ”Alla dessa konster lärde han sig med runor och de dikter som heter galdrar” (Ísl. Fornr. 26, 19). Odens kunskaper om magiska ramsor kommer också fram i den andra trollformeln från Merseburg nedtecknad i ett manuskript på fornhögtyska från 900-talet. Där botar Oden (Wodan) med en formel Balders häst som vrickat foten.

<i>Då galdrade Oden, som han</i>	<i>thu biguol en Uodan, so he</i>
<i>gott kunde:</i>	<i>uuola conda:</i>
<i>’Om benvred, om blodvred,</i>	<i>sose benrenki, sose bluotrenki,</i>
<i>om ledvred:</i>	<i>sose lidirenki:</i>
<i>Ben mot ben, blod mot blod,</i>	<i>ben zi bena, bluot zi bluoda,</i>
<i>lem mot lem, såsom limmade samman.’</i>	<i>lid zi geliden, sose gelimida</i>
	<i>sin!</i>

(Braune & Helm 1942:80; se även Lundgreen 2001).

Formeln från Merseburg är troligen betydligt äldre än manuskriptet. Den indikerar att Oden varit relaterad till formelord och galdrar även i äldre tider. Enligt Karl Hauck finns motivet med Oden som botar Balders skadade häst redan avbildat på brakteatfynden från 500-talet (t.ex. Hauck 1985–86; Beck 2001). Ramsan med de starka och botande orden överlevde religionsskiftet och kom senare att inkorporeras i en kristen världsbild. I en svensk uppteckning från

Hälsingland efter 84-åriga Pállas-Mor fick Jesus och Petrus då inta huvudrollerna i handlingen i stället för Wodan och Phol:

*Petrus och Jesus re
på e he
på lillfålan sin.
Fålan gne,
å foten vre,
Steg Jesus av
å lade i lag
det som förr ha vart bra.
Inom treåriga namn.
(af Klintberg 1980: 49).*

Konklusion

De urnordiska runinskrifterna och deras fyndkontexter indikerar att *erilaR* hade rituella funktioner i kulten i södra och sydvästra Skandinavien. Till exempel tycks han inviga eller helga ett runpytt spjut som sedan offrats i en mosse vid Kragehul. Under ritualerna verkar det som att *erilaR* identifierar sig med spjutguden och den gudomlige runmästaren Oden själv. Det kommer bland annat fram genom de självpresentationer han gör i inskrifterna med hjälp av formeln *ek erilaR ... haitē*. *ErilaR* uppträder där stundtals med binamn som kan associeras med centrala aspekter i Odens väsen. Han utövar också samma typ av aktiviteter som asaguden, till exempel runkonst, spjutinvigningar, reciterande av formelord och kanske också galdersång. En stark indikation på att *erilaR* verkligen var kultledare utgör inskriften från Nordhuglo. Där finns en formelmässig självpredikation med ett emfatiskt *ek*, som liknar *erilaR*-inskrifterna. Men i den inskriften har *erilaR* bytts ut mot *gudija*, det vill säga en benämning som definitivt syftar på en kultledare. Enligt min mening talar det för att också *erilaR* hade religiösa uppgifter.

Referenser

Tryckta källor

Edda. Die Lieder des Codex Regius. Nebst verwandten Denkmälern. Band 1. Text. 1983 [1914]. Red. G. Neckel, red. 5. verbesserte Auflage von H. Kuhn. Heidelberg: Winter.

- Gautreks saga. Fornaldar sögur Norðurlanda* IV. 1950. Red. Guðni Jónsson. Reykjavík: Íslendingasagnautgáfan.
- Skj = *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning 800–1400*. AI–II, BI–II. 1967–1973 [1912–15]. Red. Finnur Jónsson. København: Gyldendal.
- Snorre Sturlasson. *Heimskringla* I–III. Íslenzk fornrit 26–28. 1979 [1941, 1945, 1951]. Red. Bjarni Aðalbjarnarson. Reykjavík.
- Snorre Sturlasson. *Edda. Prologue and Gylfaginning*. 1988. Red. A. Faulkes. Oxford: Clarendon Press.
- Snorre Sturlasson. *Edda. Skáldskaparmál. 1: Introduction, Text and Notes*. 1998. Red. A. Faulkes. Oxford: Clarendon Press.
- Snorre Sturlasson. *Skáldskaparmál. 2: Glossary and Index of Names*. 1998. Red. A. Faulkes. Oxford: Clarendon Press.

Litteratur

- Andersen, H. 1948. Om urnordiska *erilaR* og *jarl*. *Sprog og Kultur* (16), s. 97–102.
- Beck, H. 1964. *Einige vendelzeitliche Bilddenkmäler und die literarische Überlieferung*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse. Sitzungsberichte. Jahrgang 1964. Heft 6. München: Akad.
- Beck, H. 2001. Merseburger Zaubersprüche. § 2 Bildüberlieferung. I: Beck, H. et al. red. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 19, s. 604–605, Berlin–New York: de Gruyter.
- Braune, W. & K. Helm. 1942. *Althochdeutsches Lesebuch*. Halle: M. Niemeyer.
- Bugge, S. 1892. Runestenen fra Opedal i Hardanger. *Arkiv för nordisk filologi* (8), s. 1–33.
- Bæksted, A. 1945. Værløse runefibula. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1945, s. 74–91.
- DR = *Danmarks runeindskrifter*. 1942. Ved L. Jacobsen & E. Moltke under medvirking af A. Bæksted & K. M. Nielsen. Text. København: Munksgaard.
- Dillmann, F-X. 1995. Runorna i den fornisländska litteraturen. En översikt. *Scripta Islandica*. Isländska sällskapets årsbok. 46, s. 13–28.
- Dillmann, F-X. 1996. Les runes dans la littérature norroise. À propos d'une découverte archéologique en Islande. I: F-X. Dillmann. *Proxima Thulé. Revue d'études nordiques*. Vol 2, s. 51–89. Paris.
- Düwel, K. 1976. Begriffsrunen. I: Beck, H. et al. red. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 2, s. 150–153. Berlin–New York: de Gruyter.
- Düwel, K. 1992. Zur Auswertung der Brakteateninschriften. Runenkenntnis und Runeninschriften als Oberschichten-Merkmale. I: Hauck, K. red. *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter*, s. 32–90, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

- Düwel, K. 1997. Magische Runzeichen und magische Runeninschriften. I: Nyström, S. red. *Runor och ABC. Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995*. *Runica et Mediævalia*, s. 23–42, Stockholm: Sällsk. Runica et mediævalia, Riksan-tikvarieämbetet, Stockholms medeltidsmuseum.
- Düwel, K. 2001 [1968]. *Runenkunde*. Weimar: Metzler.
- Elgqvist, E. 1952. *Studier rörande Njordkultens spridning bland de nordiska folken*. Lund: Olins antikvariat.
- Elmevik, L. 1999a. De urnordiska runinskrifternas **alu**. I: Elmevik, L. & Strandberg, S. red. *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999*. *Namn och samhälle* 10, s. 21–28.
- Elmevik, L. 1999b. Sockennamnet Villberga och Lindholmsamulettens **sawilagaR**. *Saga och Sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok, s. 137–146.
- Fabeck, C. 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. red. *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter*. XX-VII, s. 283–304, Højbjerg : Jysk Arkæologisk Selskab.
- Fabeck, C. 1994. Reading Society from the Cultural Landscape. South Scandinavia between Sacral and Political Power. I: Nielsen, P.O., Randsborg, K. & Thrane, H. red. *The Archaeology of Gudme and Lundeberg*, s. 169–183, København: Akad. Forl.
- Falk, H. 1924. *Odensheite*. Skrifter utgivna av Videnskapsselskapet i Oslo, II. Historisk-filosofisk klasse. No. 10. Kristiania: Dybwad.
- Finnur Jónsson. 1931. *Lexicon Poeticum. Antiquæ Linguae Septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog*. Oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. København.
- Fischer, S. 2005. *Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800)*. Aun. 33. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University.
- Flowers, S. 1986. *Runes and Magic. Magical Formulaic Elements in the Older Runic Tradition*. American University Studies. Series 1. Germanic Language and Literature. Vol. 53. New York–Bern–Frankfurt am Main: P. Lang.
- Gering, H. 1927. *Kommentar zu den Liedern der Edda*. Sijmens, B. Red. Halle: Buch-handlung des Waisenhauses.
- Grønvik, O. 1999. *Håvamål. Studier over verkets formelle oppbygging og dets religiøse innhold*. Det Norske Videnskaps-Akademi. II Hist.-Filos. Klasse. Skrifter. Ny Serie No. 21. Oslo: Det Norske videnskaps-akademi.
- Hagberg, U. 1967–77. *The Archaeology of Skedemosse I.–IV*. The Royal Swedish Academy of Letters. History and Antiquities. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hauck, K. 1985–86. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*. Mit Beiträgen von Axboe, M., Düwel, K., von Padberg, L., Smyra U. und Wypior, C. Münstersche Mittelalterschriften. Vol. 1–3. München: Fink.

- Hellquist, E. 1957 [1922]. *Svensk etymologisk ordbok I–II*. Lund: Gleerup.
- Herschend, F. 2005. *Ackulturation och kulturkonflikt. Fyra essäer om järnåldersmentalitet*. OPIA. 38. Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Hultgård, A. 1984. De äldsta runinskrifterna och Nordens förkristna religion. *Religion och Bibel*. XLI. Nathan Söderblom-Sällskapets Årsbok 1982, s. 57–73.
- Hultgård, A. 1998. Runeninschriften und Runendenkmäler als Quellen der Religionsgeschichte. I: Düwel, K. red. *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*, s. 715–737, Berlin–New York: de Gruyter.
- Hultgård, A. 2007. Wotan-Odin. I: Beck H. et al. red. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 35, s. 759–785, Berlin–New York: de Gruyter.
- Høst Heyerdahl, G. 1980. ”Tryllordet’ alu”. *Det norske Videnskaps-Akademi. Årsbok 1980*, s. 35–49.
- Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal. 1. Die Lanzen und Speere. Textband*. Jutland Archaeological Society Publications XXV:1. Aarhus-Højbjerg: Moesgård museum 2000.
- Ilkjær, J. 2000. *Den første Norgehistorien. Illerupfunnet: Ny innsikt i skandinavisk romertid*. Forord og etterskrift av Terje Gansum. Tønsberg: Kulturhistorisk Forlag.
- Jacobsen, L. & E. Moltke, se DR.
- Jansson, S. B. F. 1987 [1962]. *Runes in Sweden*. Originalalets titel *The Runes of Sweden*. Översättning P. Foote. Stockholm: Gidlund.
- Klingenberg, H. 1973. *Runenskrift – Skriftdenken – Runeninschriften*. Heidelberg: Winter.
- Klintberg, B. af. 1980. *Svenska trollformler*. Stockholm: B. Wahlström.
- Krause, W. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark 1. Text*. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, 3. Folge 65. Göttingen.
- Lundgreen, M. 2001. Merseburger Zaubersprüche. § 1 Literarische Überlieferung. I: Beck, H. et al. red. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 19, s. 601–604, Berlin–New York: de Gruyter.
- Marstrand C.J.S. 1952. *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. Skrift og språk i folkevandringstiden. I. Danske og svenske innskrifter*. Sætrykk av Viking. Utgitt av Norsk Arkeologisk Selskap.
- McKinnel, J., R. Simek & K. Düwel. 2004. *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook*. *Studia Mediaevalia Septentrionalia*. 10. Wien: Fassbaender.
- Mees, B. 2003. Runic ErlilaR. *NOWELE* (42), s. 41–68.
- Moltke, E. 1985 [1976]. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*. Originalalets titel *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. Översättning P. Foote. Copenhagen: National Museum of Denmark.
- Müller, G. 1975. Individualname oder Sakralname? Zu den Inschriftenbrakteaten Darum I und V sowie Skonager III. *Frühmittelalterliche Studien* (9), s. 159–165.

- Nordberg, A. 2003. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Polomé, E. 1954. Notes sur le vocabulaire religieux de germanique. *Runique alu. La nouvelle Clio* (6), s. 40–55.
- Polomé, E. 1996. Beer, Runes and Magic. *The Journal of Indo-European Studies* (24), s. 99–105.
- Simek, R. 1995 [1984]. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart: Kröner.
- Snædal, T. 2002. *Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi*. Runrön. 16. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Uppsala: Uppsala univ. förlag.
- Steinsland, G. 2005. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax.
- Ström, F. 1985 [1961]. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Stockholm: Esselte studium (Akademiförl).
- de Vries, J. 1970 [1956–57]. *Altgermanische Religionsgeschichte* I–II. Grundriss der germanischen Philologie 12/1–2. Berlin: de Gruyter.
- Wulf, F. 1994. Runenmeisternamen. I: Knirk, J. E. red. *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990*, s. 31–44, Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Univ. förlag.